

miképpen hat a szolgáltatásokra, s így az eredményre. Ez veti fel a költséghatékonyság és a költség – haszon hányad jóval bonyolultabb kérdéseit.

Az információs rendszerek értékelésekor a következő kérdésekre kell válaszolni:

- ▶ mennyire teljesíti a rendszer – a kereslet által követett – céljait (a rendszer hatásossága),
- ▶ a költségek tekintetében mennyire hatékony a rendszer (költséghatékonyság),
- ▶ "igazolja-e" a rendszer létjogosultságát (a rendszer "értéke" költség – haszon elemzés alapján) [2].

A válaszadáshoz szükséges módszerek ismertek, de a könyvtárak és információs szolgáltatások elemzésében való alkalmazásuk csak szórványos, mivel a szükséges összehasonlító adatok begyűjtése igen bonyolult (többnyire egyáltalán nem költséghatékony) és a teljesítményt tükröző mutatók lényegileg a felhasználók értékítéletéhez kapcsolódnak. A dinamikus környezetben versenyre kényszerülő könyvtáraknak úgy kell szervezeti létjogosultságukat igazolni, hogy mennyiségi elemzéseket adnak a felhasznált erőforrásokról, ill. a mérhetővé tett eredményekről és termelékenységről [3].

A kiút

A költségtudatos környezethez való közeledés érdekében tudomásul kellene venni:

- ▶ A könyvtáraknak nemigen van más választásuk, mint versenyezni az elektronikus információs környezetben.
- ▶ A könyvtár "láthatósága" a nyílt versenyben az erőforrások elnyerésének fontos tényezője lesz.
- ▶ E stratégia elfogadásával a meglevő; hagyományos szolgáltatások óhatatlanul veszélybe kerülnek.
- ▶ A belső és külső információforrásokhoz való technikai hozzáférés biztosítása érdekében a könyvtári és információs rendszereknek az anyaintézmény információs rendszere integráns részévé kell válniuk.
- ▶ Nagyobb súlyt kell helyezni a szolgáltató felhasználói közösség potenciális szükségleteinek szegmentálására és elemzésére.
- ▶ A stratégiát az anyaintézmény céljaival és törekvéseivel szoros összefüggésben kell kialakítani, hogy a döntéshozók előtt hiteles legyen a könyvtárak.

▶ A vezetés célkitűzéseit állandóan elemeznie kell a könyvtárnak, hogy részt vehessen a nyílt versenyben.

▶ A verseny sikeressége a könyvtári és információs rendszerek számára attól függ, hogy képesek lesznek-e termékeikre és szolgáltatásaikra vonatkozóan legalább olyan jó minőségű, mérhető adatokat szolgáltatni, mint a szervezet más egységei.

▶ Ezt a munkát az intézményi pénzügyi-elemzési rendszer keretein belül kell elvégezni részint idő- és energiatakarékosabból, részint az elidegenedés elkerülése céljából.

A könyvtárak e kiindulási alapok elfogadásától még igen messze vannak, de a szemlélet megváltozása aligha mehet végbe rövid idő alatt. Sok múlik a kedvező intézménypolitikai légkör megteremtésén.

Az első lépés a ráfordításokra vonatkozó hiteles adatok begyűjtése. Ha ez megtörtént, akkor azt kell bebizonyítani a döntéshozók számára, hogy a megfelelő pénzügyi elemzések elvégzése nem egyszerű dolog, s ehhez szükség van a közgazdászok és a számviteli szakemberek hathatós segítségére. Az olyan szervezetek, mint az Aslib, sokat segíthetnek, egyebek között tanácsadással, programcsomagok összeállításával és terjesztésével stb. A siker azonban legalább annyira függ az intézménypolitikai tényezőktől, mint a pénzügyiektől. Átfogó pénzügyi elemzés híján a stratégiának azon elemeire kell összpontosítani, amelyek leginkább ki vannak téve a változásoknak. Ha így cselekszünk, bizonyítjuk versenyképességünket és érdekeltiségünket az összehangolt gazdasági terv végrehajtásában.

Irodalom

- [1] SCHWUCHOW, W.: The economic analysis and evaluation of information and documentation systems. Costing and the economics of library and information services. Roberts, S. A. (ed.) Aslib, 1984. p. 26–27.
- [2] GILCHRIST, A.: Cost-effectiveness. Costing and the economics of library and information services. p. 268.
- [3] PENNIMAN, W. D.: Preparing libraries for a competitive environment. Unpublished paper prepared for a joint UK/USA/Canadian seminar held at the Selsdon Park Hotel, England, 1986.

/McLEAN, N.: A bigger slice: cost justification for library and information services. = Aslib Proceedings, 39. köt. 10. sz. 1987. p. 293–297./

(Hegedűs Péter)

Milyen kérdéseket vetnek fel az állományépítéssel kapcsolatos szakcikkek az USA-ban?

Az ismertetett tanulmány 33 jelentős észak-amerikai könyvtári folyóiratban 1960 és 1983 között megjelent állományépítési cikkeket vizsgál meg azzal a

céllal, hogy bemutassa konkrét tartalmukat, feltárja jelentősebb megállapításait. Összesen 195 ilyen tárgyú cikk számbavételére és vizsgálatára került sor.

A cikkek megoszlása vonatkozás szerint

Noha a különböző könyvtárak állományépítési tevékenységében sok a közös vonás, a keretében megfigyelhető különbségek is lényegesek. Ezek a könyvtárak más-más rendeltetéséből, az egymástól eltérő használói körökből, a szervezeti formák és a fenntartók stb. különbözőségéből adódnak. Ennek belátásával célszerű volt a vizsgálatba bevont cikkeket az 1. táblázatnak megfelelően csoportosítani (miközben néhány cikk kettős "beosztást" kapott).

1. táblázat

A vizsgálatba bevont cikkeknek**a "mire vonatkoznak" szerinti megoszlása**

	A cikkek megoszlása	Az összes százalékában
Egyetemi könyvtárak	106	51,4
Szakkönyvtárak	22	10,7
Iskolai könyvtárak	15	7,3
Közművelődési könyvtárak	14	6,8
Általános kérdések	49	23,8
Összesen	206	100,0%

2. táblázat

A vizsgálatba bevont 195 cikk 374 tematikai megoszlása

Téma	Általános kérdések	Egyetemi	Közművelődési könyvtárak	Iskolai	Szakmai
A használt anyag "életkora"	—	21	—	1	7
A beszerzési döntések módjai	—	3	—	—	—
Költségetés	—	3	2	1	1
Cenzúra	1	—	2	2	—
Kiadványfajták	4	24	1	1	10
Az állomány növekedése	—	8	—	1	1
Árak	6	15	4	2	4
Duplumok	—	4	—	—	—
Az állomány nagyságának értékelése	—	1	—	—	—
Idegen nyelvű művek	—	2	1	—	—
Ajándék és csere	1	2	—	—	—
Támogatások	—	3	—	—	—
Letétek	4	10	2	4	5
Bérleti tervek	—	1	—	—	—
A kiválasztás módjai	—	5	—	—	—
Nem kapható anyag	1	2	—	—	—
Az olvasói igények fontossága	—	2	—	—	2
Átfedés	1	5	1	1	2
Gyakorlat és előírások	—	9	—	1	1
Az értesülések szerzésének forrásai	—	3	—	—	1
Takarékosság	—	4	—	—	—
Szelekció	12	63	8	6	21
A válogatás eszközei	12	13	4	5	6
Különgyűjtemények	—	6	1	1	—
Szabványok	—	2	—	—	—
Fordítások	1	—	—	—	—
Gyűjtemény-					
► szerzés	1	1	1	—	—
► növelés	—	2	—	—	2

A táblázatból megállapítható, hogy a legnagyobb érdeklődés az egyetemi könyvtárak állományépítési problematikája iránt nyilvánult meg, s tulajdonképpen az általános kérdéseket felvető cikkek többsége is belőle indult ki.

Tematikai áttekintés

Az állományépítéssel foglalkozó cikkek tematikai megoszlásáról a 2. táblázat tájékoztat, mégpedig akként, hogy az 1. táblázat szerinti vonatkozási megoszlást is bemutatja. E megoszlásban a 195 cikk 374 "tematikai beosztást" kap.

A 2. táblázatban az a legszembeűnőbb, hogy valamennyi könyvtártípusban, sőt még az általános kérdések csoportjában is a legtöbb cikk a szelekció témájával foglalkozik. Az egyetemi könyvtárakra vonatkozóan pl. 63 tematikai "találat", ami a vizsgált 195 cikknek csaknem az egyharmada.

További érdekesség: az egyetemi és a szakkönyvtárakat érintően egyetlen cikk sem jelent meg a cenzúráról, amiből arra lehet következtetni, hogy e könyvtárakban efféle kérdések nem merülnek fel.

Az is meglepő, hogy a költségvetéssel kapcsolatos folyóiratcikk-termés milyen szerény: az egyetemi könyvtárakat illetően mindössze 3, a közművelődési

könyvtárakkal kapcsolatban 2, az iskolai és a szak-könyvtárakra vonatkozóan pedig csak 1–1 ilyen témájú cikk jelent meg. Úgy tűnik, hogy a könyvtárosok erre a témára nem figyelnek fel mindaddig, amíg a kérdés égetővé nem válik.

Az irodalmi termésben az olyan témák, mint a monográfiák és a folyóiratok aránya, a publikációk nyelve, a hivatkozások mértéke stb. intenzívebben csak az egyetemi könyvtárakat (24 cikk) és a szak-könyvtárakat (10 cikk) foglalkoztatják. Sőt, vannak olyan témák is, amelyekkel kapcsolatban kizárólag egyetemi könyvtárosok jelentettek meg cikkeket (pl. ajándék és csere, támogatások, takarékoság, szabványok, duplumbeszerzések, a beszerzési döntések eljárásai, az állomány nagyságának értékelése stb.).

A 2. táblázatból végül az állapítható meg, hogy a kutatott témák tekintetében szorosabb érdeklődés-azonosság egyrészt az egyetemi könyvtárak és a szakkönyvtárak, másrészt a közművelődési és az iskolai könyvtárak között áll fenn.

Példák a cikkek megállapításaiból

Az idegen nyelvű dokumentumok használatának kérdése jó példa arra, hogy ez az irodalom más és más problémákat vet fel az egyetemi könyvtárakban és a közművelődésiekben.

Az egyetlen ilyen tárgyú, egyszersmind kanadai provenienciájú cikk, amely a közművelődési könyvtárakban vizsgálta a kérdést, arra a megállapításra jutott, hogy a szóban forgó nem angol nyelvű irodalmat elsősorban és nagyrészt nem az ottani születésű és franciául beszélő olvasók használják, hanem az újonnan bevándoroltak. A vizsgált könyvtárak 44%-a jellemezte így a helyzetet, csak 23%-a ellenkezőképpen.

Az egyetemi könyvtárakban az idegen nyelvű dokumentumok kérdése egész másképp vetődik fel abban a két cikkben, amely arra keresett választ, hogy (az idegen nyelvi tanszékek kivételével) a kutatók mennyire ismernek idegen nyelveket és használnak-e nem angol nyelvű tudományos anyagokat. A *Minnesotai Egyetem Növénykórtani Tanszékén* (Plant Pathology Department of the University of Minnesota) azt állapították meg, hogy a tudományos dolgozók 27%-a legalább egy idegen nyelven jól olvas vagy beszél. A másik forrás adatai szerint az észak-amerikai történettudományi karok munkatársainak 42%-a használ idegen nyelvű anyagokat.

A másik részletesebben vizsgált téma – a használt dokumentumok "életkora" – szintén nem egyszerűen megválaszolható kérdéseket vet fel. A kutatónak ui. nem közömbös, hogy témája kutatásában újabb vagy régebbi kiadású dokumentumok információira támaszkodik-e (vagy azokéra és ezekre egyaránt). Ezután a problematika még tovább is árnyalódik a kutatott szakterület, az igénybe vett könyvtár típusa, a kutatás típusa, a felhasználni kívánt dokumentumfajták, a dokumentumok eredetisége és a kutatási szokások meghatározottságában. E tényezők ráadásul nem minden esetben jelentkeznek úgy a valóság-

ban, mint ahogyan az várható lenne. Pl. az az állítás, hogy az újkeletűség a használat szempontjából általában fontosabb a folyóiratok esetében, mint a könyvekben, a *Yale Orvosi Könyvtárban* (Yale Medical Library) végzett felmérés szerint nem bizonyult szignifikánsnak, mivel a használt folyóiratok 71%-a, a használt könyveknek pedig 66%-a volt 10 évesnél "fiatalabb".

Nem teljesen igaz az a felfogás sem, hogy a természettudományi kutatás számára az irodalom újkeletűsége fontosabb, mint a humán kutatások esetében. Ebből a szempontból a természettudományi kutatások között is jelentős eltérések mutatkoznak. Így pl. az imént említett egyetemen a monográfiahasználati felmérés azt mutatta, hogy a biokémia, a neurológia és a neoplazma területén használt könyvek 90%-a 12, illetve 17 éves vagy annál régebbi. A sebészet, a biológia és a fertőző betegségek témakörében használt könyvek között 37, 39, 42 éves és még régebbi kiadásúakat is találtak.

A kutatási szokások különbözősége ugyancsak sok felderítenivalót rejt tudományterületenként. Pl. az utóbbi 50 évben a fiziológusok egyre nagyobb mértékben hivatkoznak a régebbi irodalomra. A 25 éves és annál régebbi irodalom aránya az általuk produkált összes hivatkozási forrásban 1922 folyamán 40,2% volt, 1944 folyamán 50%, 1972 folyamán pedig már 68%.

Elgondolkodtat az is, hogy az új korokban nagy használatnak örvendő dokumentumok elavulása is lassúbb, mint a többié. A *Massachusettsi Technológiai Intézet Természettudományi Könyvtárban* (Massachusetts Institute of Technology Science Library) végzett kutatás kimutatta, hogy a *Physical Review*, azaz egy viszonylag gyakran használt folyóirat teljes forgalmában 33,2%-ot tett ki, ezzel szemben 220 egyéb folyóirat esetében a szóban forgó mutató csak 26%-os értéket vett fel.

Egy további hagyományos babona, az ti., hogy az egyetemi kutatók inkább támaszkodnak régebbi irodalomra, mint a gyakorlati szakemberek, a felmérések fényében ismételtelen szertefoszolhat. Ezek ui. kimutatták, hogy míg a gyakorló könyvtárosok disszertációiban 63,8%-ot tett ki a 10 évnél régebbi irodalom hivatkozásainak aránya, s a gyakorló orvosok irodalomhasználatában is egyharmadosnál magasabb volt ez az arány, addig egyetemi környezetben csak 14,5%-os. Ha azonban a kutatást szűkebb szakterületekre korlátozzuk, a kép gyakorta módosul.

A felhozottakból mindenesetre világosan kitűnik, hogy az állomány elavult vagy el nem avult volta felettből komplex kérdés, és megítélésénél számos tényezőt kell megvizsgálni.

A vizsgálatok kíváncsú irányai

A vizsgálatok tanúsítják, hogy amit ma tudunk a könyvtárak állományépítési problémáiról, az nagyrészt az egyetemi könyvtárakban folyó erőfeszíté-

seknek köszönhető. E kutatások bizonyos esetekben általánosítható eredményekre vezetnek, esetenként azonban másutt nem kamatoztatható tanulságokkal szolgálnak (pl. az idegen nyelvű irodalom használatával kapcsolatos kutatások). Ebből nem következik az, mintha az egyetemi könyvtáraknak kevesebb kutatást kellene folytatniuk, hanem inkább az, hogy több olyan kutatást kell végezniük, amelyek túllépnek a könyvtár típus határain, s szem előtt tartják a közművelődési, iskolai és szakkönyvtárak problémáit is.

Kevés kivételtől eltekintve, a részletekbe menő kutatásokon alapuló cikkek száma igen kevés. Pedig, amint az irodalom "életkorával" kapcsolatos példák is mutatják, ezek – jó esetben – frappáns, nem konvencionális eredményekre vezethetnek.

Egy-egy téma kutatásának lehetőleg sokoldalúnak kell lennie, és nem elégedhet meg azzal, hogy csak egyes részletek ismerete alapján nyilatkozzék a vizsgált probléma egészéről.

Végül: fontos a kutatási eredmények verifikálása. Ez nem egyszerűen a kutatás megismétlését jelenti, hanem annak folytatását, kiterjesztését, a téma különböző szempontok szerinti megközelítését. A kutatásnak előnyére van, ha gyakorlati szakemberekre is támaszkodik, mert ők tapasztalataik alapján képesek felismerni a hiányos vagy félrevezető kutatási eredményeket.

/KOHL, D. F.: Collection development: an overview of the research. = Collection Development, 10. köt. 3–4. sz. 1988. p. 1–13./

(Balázs János)

Az adatbázis-készítők szerepe az információs láncban

Bibliográfiai adatbázisok

Az 1960-as évek bibliográfiai adatbázisainak nagy része már hosszú múltra tekinthet vissza, azaz korábban referáló folyóirat volt. Például a mai COMPENDEX elődjét, az *Engineering Indexet* 1884-ben, a mai INSPEC-ét, a *Science Abstractset* 1898-ban alapították. Az utóbbi első évfolyama egy kötetben, 1423 referátummal jelent meg, 1968-ban (a számítógépes adatbázis megjelenése előtti évben) viszont már három szakmai sorozatra bontva, összesen 88 226 referátummal.

A számítógépes rendszerre való áttérést főként az igazolja, hogy segítségével számos különféle végtermék és szolgáltatásforma állítható elő egyszerű feldolgozás és adatbevitel mellett. Az INSPEC adatbázis által 1988-ban produkált 243 000 referátumot a következő nyomtatott termékekben kínálták:

- ▶ három nagy és egy kisebb referáló folyóirat havi vagy félhavi periodicitással, féléves szerzői és tárgymutató kötetekkel kiegészítve,
- ▶ három (csak címet tartalmazó) *Current Papers* sorozat havonta vagy kéthetente,
- ▶ 18 *Key Abstracts* (18 kiemelt téma legjelentősebb közleményeinek referátumai – havonta).

Ehhez hozzá kell számítani az évente előállított 24 mágnesszalagot, két témafigyelési szolgáltatás lézernyomtatóval készített outputjait (évente 24-szer), a személyesített SDI-t és a standard profilokra alapozott Topics témafigyelési lapokat. Végül: az adatbázis mintegy 20 évre visszamenőleg is elérhető több online szolgáltatóközpontnál.

Az információs lánc

Az adatbázisokhoz többnyire elektronikusan lehet hozzáférni, akár a mágnesszalagok kötegelt feldolgozását, akár az online keresést tekintjük. Ennek el-

lenére a bibliográfiai adatbázisok nyomtatott változatai is megtartják a jelentőségüket.

Az információs lánc elsődleges megközelítésben igen egyszerű, mindössze két összetevője van:

Szerző → Felhasználó.

Mindaz, ami e kettő között található a láncban, nem más, mint információátviteli könnyítő eszköz a két végpont között.

Az információs lánc összetettebb modelljei aszerint különböznek egymástól, hogy készítőik elektronikus publikálásra törekcsenek-e, illetve a hagyományos publikálásról sem kívánnak lemondani. Így létezik az egyszeres lánc modellje, és léteznek a láncok sorozatának vagy bonyolultabb hálózatának modelljei.

Az adatbázis-készítő szemszögéből a lánc jóval egyszerűbb. Számára a bemeneti rész egységei a cikkek, előadások és egyéb dokumentumok, az ezeket tartalmazó csomagok maguk a folyóiratok, a konferenciakiadványok stb. A kimenet pedig az indexelt és osztályozott kivonatok összessége, amelyet különféle nyomtatott vagy elektronikus formákban kínálnak a piacon.

A valóságos lánc, amely nemcsak a szerzők vagy az adatbázis-készítők szempontjai szerint áll össze, az 1. ábrán bemutatott modell szerint alakul. A továbbiakban ezen keresztül lehet világossá tenni, hogy a bibliográfiai adatbázisok a teljes láncnak nem alapvető összetevői, és azt is, hogy a nyomtatott és az optikai lemezes output az online hozzáférés két változata.

A modell bal felső sarkából kiindulva látható, hogy a szerzők cikkük vázlatát, piszkozatát vagy másolatát egyenesen a felhasználóknak is megküldhetik. Egy-egyszer mind a primer kiadókön keresztül is publikál-